

Lujo Margetić

G. Carabino 11
Rijeka

HRVATSKI PRAVNI OBIČAJI

UDK 34(091)(497.5)

Stručni članak

Autor raspravlja o nazivu pravnog običaja (consuetudo) u staroj hrvatskoj terminologiji ("zakon") te o teškoćama koje postoje pri utvrđivanju hrvatskog pravnog običaja zbog njegova neprestanog prilagodavanja društvenim okolnostima određenog razdoblja. Autor kao primjer teškoće navodi usporedbu Vinodolskog (1288.) i Trsatskog zakona (1640.). Zato je iz popisa pravnih običaja XIII. i idućih stoljeća (Vinodolski zakon, Poljički statut itd.) vrlo teško uvjerljivo dokazati postojanje "prežitaka" iz prošlosti. Pradavni hrvatski pravni običaji "u Zakarpaću" (Barada) uglavnom su nedostupni. Mnogo je izglednije pokušati rekonstruirati pravne običaje hrvatske države narodnih vladara (Kolanović), i to u prvom redu na osnovi sačuvanog izvornog materijala, koji unatoč velikih teškoća (mali broj sačuvanih vrela, nepouzdanost vjerodostojnosti itd.) ipak pruža određenu mogućnost rekonstrukcije. Autor razmatra i razloge nesumnjive povezanosti srednjovjekovnog hrvatskog, slavonskog i dalmatinskog prava.

1. Staro hrvatsko pravo već je odavno predmetom zanimanja hrvatskih (pravnih) povjesnika. Najbolje su o tome pisali početkom XX. stoljeća V. Mažuranić,¹ sredinom

¹ V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb 1908-1922.

toga stoljeća Kostrenčić² i Barada,³ a u novije vrijeme Beuc⁴ i Cvitanić.⁵ I mi smo tome važnom pitanju hrvatske povijesti posvetili neke svoje radove.⁶ Pred kratko vrijeme u nas su se pojavila dva članka od kojih onaj J. Kolanovića djeluje posebno poticajno. U ta dva članka raspravlja se o hrvatskom običajnom pravu i pledira da se utvrde oni elementi toga prava, koji su "zajednički cijelom hrvatskom području"⁷ odnosno da se načini "jednu sintezu".⁸

Potaknuti tim člancima u ovome bismo radu željeli dati svoj prilog osvjetljavanju tog pitanja dijelom na osnovi naših dosadašnjih istraživanja, a dijelom dodatnim razmišljanjima u povodu spomenutih članaka.

Prije svega, što je to pravni običaj, *consuetudo*? Pravni je običaj ona pravna norma koja se primjenjuje u određenom razdoblju u određenoj društvenoj sredini bez obzira je li zapisana ili nije, npr. *consuetudines Angliae, Pisanae, Mediolani* itd. Stari je hrvatski naziv za pravni običaj zakon: Vinodolski zakon, Mošćenički zakon itd. Još u XVII. st. car Ferdinand II. ističe da "oni" tj. Kastavci, nazivaju Kastavski statut "zakonom",⁹ a zapisano je u istom stoljeću da se i na Trsatu popis običaja zvao Trsatski zakon.¹⁰

Pravni običaj, "zakon" ostaje na snazi tako dugo dok ga sudska vlast određenog područja sprovodi u život. Čim određena društvena sredina - a pod tim treba razumjeti sve odlučujuće čimbenike te sredine - dođe do uvjerenja da je običaj, zakon, nužno promijeniti, ona to čini na vrlo jednostavan način. Narod, točnije rečeno skup starješina obitelji (bez ženskih osoba i osoba u vlasti: sluge, djeca u vlasti) u prisutnosti predstavnika vlasti prilikom rješavanja nekog spora na sudskom ročištu, prihvaća onaj prijedlog

² M. Kostrenčić, *Nacr historije hrvatske države i hrvatskog prava*, I, Zagreb 1956.

³ M. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb 1952.

⁴ I. Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb 1985; isti, *Povijest države i prava na području SFRJ*, Zagreb 1986.

⁵ A. Cvitanić, *Slavenski pravni elementi u statutarnom uređenju Poljica, Brača i Splita*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu (dalje ZPFS), III, 1963, 35-58; isti, *Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312. god.*, Split 1964; isti, *Poljičko pravo i knjiga M. Pera, Poljički statut*, ZPFS, XXVI, 1985, 47-65; isti, *Usporedba Vinodolskog zakona i dalmatinskih statuta*, ZPFS, XXIX, 1992, 21-33.

⁶ O tome više u daljnjem tekstu. U tim će našim radovima čitatelj naći podrobniju raščlambu pojedinog pitanja i daljnju literaturu.

⁷ J. Kolanović, *Hrvatsko običajno pravo prema ispravama XIV. i XV. stoljeća*, *Arhivski vjesnik* (dalje AV) 36, 1993, 95.

⁸ J. Barbarić, *Neke odredbe Vinodolskog zakona u svjetlu objavljene diplomatske građe*, AV, 36, 1993, 114.

⁹ L. Margetić, *Kastavski zakon na njemačkom (XVIII. stoljeće)*, u tisku (*Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka* broj XXXV-XXXVI); isti, *Zakon grada Kastva iz 1400.*, u tisku (*Zbornik Zavoda za povijesne znanosti HAZU Zadar*, broj 36, 1994).

¹⁰ L. Margetić - M. Moguš, *Zakon trsatski*, Rijeka 1991, 27-28.

sudskog prisjednika, koji najbolje odgovara pravnom i moralnom shvaćanju.¹¹ Ako običaj nije zapisan, on se neobično lako mijenja. Dovoljno je uvjerenje suca, prisjednika i naroda koji prisustvuje da je odluka koja se donosi moralno i pravno ispravna. Ako je pak običaj zapisan, onda isprava u kojoj je običaj sadržan ima izvjesnu obvezujuću snagu, ali nipošto takvu da bi ona onemogućila drukčiju odluku. To se osobito lijepo vidi u vinodolskim gradićima, gdje se stoljećima zapisivalo u ispravama o sudskim sporovima i pravnim poslovima, da se u određenoj pravnoj situaciji primjenjuje "vinodolski zakon" premda u dokumentu iz 1288. god. ("Vinodolski zakon") nema o tome odgovarajuće odredbe. Sve do duboko u XVIII. stoljeću često se u ispravama spominje vinodolski zakon, dakako, ne u smislu onoga pravnog običaja koji je zapisan 1288. god., nego kao pravnog običaja koji je bio na snazi u vrijeme sklapanja nekog pravnog posla i sastavljanja odgovarajuće isprave. Još jedan primjer. Iz Trsatskog se zakona ("Trsatskog statuta"), zapisanog 1640. god., nedvojbeno može ustanoviti da je njegova daleka podloga Vinodolski zakon (1288), ali bilo bi pogrešno tvrditi da su mnoge bitne izmjene teksta iz davne 1288. god. posljedica jednokratnog ili višekratnih "zakonodavnih" zahvata. Riječ je o kontinuiranom mijenjanju koje, nažalost, ne možemo pratiti u svim mnogobrojnim fazama, već samo u onih nekoliko prilika koje se mogu sigurno ili s više ili manje uspjeha utvrditi. Da je sastavljač Trsatskog zakona imao pred sobom Vinodolski zakon, lako je ustanoviti već samom usporedbom redoslijeda članaka koji međusobno odgovaraju. Npr.:¹²

Vinodolski zakon	Trsatski zakon
članak 7	članak 2-3
" 8	" 4
" 9-10	" 5
" 18	" 11
" 19	" 12
" 23	" 13
itd. itd.	

S druge strane, lako se može dokazati da je sastavljač Trsatskog zakona temeljito i duboko izmijenio sadržaj članka Vinodolskog zakona koji mu je služio kao uzor, tako da se može s punim pravom reći da je Vinodolski zakon služio Trsatskom zakonu samo kao

¹¹ Vrijedi zabilježiti da je ovakav način suđenja bio uobičajen u starih Grka prije više od 3000 god. O tome vidi L. Margetić, Pokušaj pravne interpretacije sudske scene na Ahilovu štitu, Zbornik radova posvećen Albertu Vajsu, Beograd 1966, 51-57. Usp. isti, Neki aspekti razvoja organa suđenja u hrvatskim primorskim krajevima u XII. i XIII. stoljeću, *Historijski zbornik* (dalje HZ) XXIX-XXX, 1976-77, 87-100, osobito 89-100 (isprava od 4. III. 1238. o raspravi što se vodila u Puli).

¹² Vidi rad naveden u bilj. 10, 38.

”sirovina”. Evo jednog primjera. Prema članku 7 Vinodolskog zakona ”ako bi tko u gradu provalio u spremište noću ili ako bi u njemu što ukrao te ako bi tko vikao ’pomagajte’, treba platiti knezu 50 libara. Onima koji viču, naime, ’pomagajte’, vjeruje se ako potvrde sa zakletvom da su toga zlikovca prepoznali. Međutim, ako tamo nije vikao, treba platiti samo 40 soldina i štetu, kako je više rečeno. A ako učini to zlodjelo po danu, dužan je platiti samo 40 soldina, ako se može dokazati vjerodostojnim svjedocima”.¹³

Članci 2 i 3 Trsatskog zakona glase:

(2) Ako bi ki vapil u noći ”pomagajte” jer bi ki čul a ne prišal na pomoć, pak bi se doznalo, da plati pene gospodinu Lire 25, a crkve S. Jurja Lire 25.

(3) Ako bi li ki va dne kričal ”pomagajte”, jer ne bi prišal ki bi čul na pomoć, plati pene libre 2.¹⁴

Bez daljnega je vidljivo da su članci 2 i 3 Trsatskog zakona nastali preradom članka 7 Vinodolskog zakona. Ali, daleko od toga da bi se radilo o nekom skraćivanju ili pukoj prestilizaciji ili nečem sličnom. Norma je tako temeljito izmijenjena da od osnovnog člana u Vinodolskom zakonu nije ostalo takoreći ništa, pemma je veza uočljiva. ”Sirovina” je ista: suprotstavljanje djela počinjenog po noći od onog počinjenog po danu; povik ”pomagajte”; ukupna kazna od 50 libara za krađu po danu i 2 libre po noći. O nekim razlikama ovdje nećemo govoriti.¹⁵ Dovoljno je upozoriti na okolnost da je po članku 7 Vinodolskog zakona povik ”pomagajte” usmjeren na utvrđivanje javnosti postupanja žrtve, tako da će u slučaju povika ”pomagajte” *zločinac* biti kažnjen. Nasuprot tome, po Trsatskom se zakonu kažnjava *onaj koji ne bi priskoćio u pomoć* žrtvi na njezin povik ”pomagajte”. Drugim riječima, Trsatski zakon uopće ne govori o tome kako će se u slučaju povika ”pomagajte” kazniti zločinac! Ukratko, članak 7 Vinodolskog zakona štiti imovinu, a članci 2 i 3 Trsatskog zakona zahtijevaju pod prijeljnom oštre kazne međusobno aktivno pomaganje Trsaćana.

Ako je iz postojanja pismenog predloška iz 1288. god. došlo do takve upravo nevjerovatne promjene sadržaja iste odredbe u 1640. god., dakle nakon 352 godine, postavlja se opravdano pitanje kako je glasila odgovarajuća norma 352 god. prije donošenja Vinodolskog zakona tj. 936. godine. Treba razumno pretpostaviti da je u ranijem razdoblju, tj. u X. i idućim stoljećima, norma bila podvrgnuta daleko većim promjenama. Drugim riječima, vrlo je dvojbeno da bismo pomoću teksta Vinodolskog zakona mogli s iole prihvatljivom vjerojatnošću spoznati staro hrvatsko pravo hrvatske države u doba narodnih vladara.

Slično se *a fortiori* može reći i za Poljički statut, Novigradski zbornik, Vransko običajno pravo itd.

¹³ L. Margetić, Iz vinodolske prošlosti, Rijeka 1980, 121 (izvorni tekst: 120).

¹⁴ Rad naveden u bilj. 10, 99.

¹⁵ N. dj., 33.

2. Barada je bio drugog mišljenja. Njegova je osnovna teza bila da su pojedini elementi Novigradskog zbornika "prežítak iz pradavnih vremena, onog prvobitnih rodbinskih zajednica, u kojima su Hrvati davno živjeli u Zakarpaću".¹⁶ Po Baradi "srednjovjekovne hrvatske rodbinsko-dvorne zajednice još su stajale na osnovama prežítaka imovno-društvene svojine, a i drugih društvenih odnosa, u kojima se živjelo u vrijeme prvobitnih rodbinskih zajednica".¹⁷ Kada Barada govori o važnosti Novigradskog zbornika, on ističe da se za taj pravni spomenik može reći da on "uglavnom" odgovara pravu starohrvatske države i da su u njemu "zabilježeni prastari običaji, koji sežu u daleku prošlost".¹⁸ Iz svega toga proizlazi da Barada drži kako je pravo hrvatske države narodnih vladara bilo povezano s prastarim običajnim pravom prvobitnih rodbinskih zajednica i to još u ono vrijeme kada su Hrvati živjeli u Zakarpaću.

Kolanović je s pravom bio mnogo oprezniji i izrazio nadu da će se "u daljem istraživanju utvrditi koji su (...) elementi zajednički cijelom hrvatskom području"¹⁹ na području nadležnosti hrvatsko-dalmatinskog bana i time s pravom ograničio Baradinu tezu da bi se iz "prežítaka" u hrvatskim pravnim spomenicima XIII. do XVI. st. moglo rekonstruirati prastaro hrvatsko društveno uređenje. U svakom slučaju, vrlo je dvojbeno Baradina interpretacija tih prežítaka - ako je uopće riječ o prežícima. Uzmimo kao primjer sinovljevo napuštanje obiteljske zajednice protiv očeve volje. Prema Novigradskom je zborniku u tom slučaju otac dužan dati takvom sinu "samo motiku, sjekiru i uže".²⁰ Time bi po Baradi sin "potpuno zauvijek prestao biti član svoje dotadanje rodbinsko-dvorne zajednice; izgubio bi zauvijek sva imovna prava u njoj." Riječ je, nastavlja Barada, "o najprimitivnijem i prvotnom oruđu čovjeka uopće",²¹ dakle o prežítku "iz pradavnih vremena", kada "su Hrvati davno živjeli u Zakarpaću".²² Ipak, stvar je mnogo prozaičnija. Riječ je o prijelazu od strožeg sustava obiteljskog vlasništva nad zemljišnim posjedom (i ostalom imovinom) u kojem je otac imao u načelu samo pravo upravljanja i nije mogao lišiti sina njegova (sinovljeva) udjela, prema novom, "modernijem" sustavu u kojem je otac imao prava koja se uvelike približavaju pravima individualnog vlasnika u smislu rimskoga klasičnog prava. Prema ugarskom pravu Tripartita u nekim je slučajevima otac mogao sina prisiliti na diobu, a u nekim je drugim slučajevima sin mogao prisiliti oca.²³ U našim priobalnim područjima, gdje je otac već rano uspio

¹⁶ M. Barada, n. dj., (bilj. 3), 90.

¹⁷ N. dj., 93.

¹⁸ N. dj., 158.

¹⁹ J. Kolanović, n. dj., (bilj. 2).

²⁰ M. Barada, n. dj., (bilj. 3), 159.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Vidi L. Margetić - Magdalena Apostolova Matšavelski, Hrvatsko srednjovjekovno pravo - vrela s komentarom, Zagreb 1990, 193.

ostvariti jače individualno pravo, zahtijevala se neka vanjska vidljiva manifestacija njegove volje da sina isključi iz prava na sinovljev dio. Davanjem motike, sjekire i užeta (očito pred svjedocima!) otac je formalno lišio sina prava na sinovljev dio i to čak mnogo drastičnije nego u moderno doba. Da je riječ o formalnim elementima, a ne o "prežicima" vidi se i iz usporedbe s riječkim pravom. U Rijeci je 1458. god. potvrđeno pravo oca na puno individualno vlasništvo bez ikakva obzira na eventualna prava djece, ali s time da je otac djetetu, koje je želio lišiti nasljedstva, morao ostaviti "motiku, sjekiru i srp".²⁴ Dakle, u Rijeci je potpuno pobijedilo individualno shvaćanje vlasništva, još mnogo rigoroznije nego danas, pa se čak priteklo u pomoć ocu lako ostvarivim formalnim nužnim nasljednim pravom razbaštinjenom djetetu na motiku, sjekiru i srp. Ukratko, novigradska odredba nije nipošto neki prežitak iz davne prošlosti, već dokaz jačanja očeva prava na vlastitu imovinu. U Istri je otac mogao lišiti sina nasljedstva tako da mu je dodijelio "*aliquid in contentu et benedictione*", npr. mjericu žita i sl.²⁵ Prijelaz od obiteljskog na individualno vlasništvo može se osobito lijepo pratiti u mletačkom pravu u drugoj polovici XII. i prvoj polovici XIII. stoljeća.²⁶

Iz svega naprijed rečenoga slijedi da je staro hrvatsko pravo u doba narodnih vladara najizglednije istražiti na osnovi vrela iz toga doba.²⁷ Naše su raščlambe pokazale da javnopravni i privatnopravni instituti toga razdoblja u XI. stoljeću - a i ranije, premda za vrijeme prije XI. st. ima vrlo malo vrela²⁸ - imaju velike sličnosti s langobardskim i langobardsko-franačkim pravom, što dokazuje da je Hrvatska bila na razini tadašnjeg društvenog i pravnog uređenja susjedne Italije. I kao što je u Mletke prodro langobardski i langobardsko-franački utjecaj sa susjednog kopna, tako da se o "prežicima" bizantskog prava jedva može govoriti, tako je i osnova prava dalmatinskih gradova potekla iz njihove kontinentalne pozadine, dakle u prvom redu Hrvatske, a o nekim se prežicima bizantskog prava, a još manje postklasičnog rimskog prava jedva može govoriti. Tek mnogo kasnije dolazi do snažnog prodora općeg prava (srednjovjekovnog prava nastalog na osnovi više nego slobodne primjene Justinijanove kodifikacije) i, začudo, mnogo slabijeg prodora

²⁴ M. Zjačić, Knjiga riječkog notara i kancelara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) III, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, IV, 1957, 357.

²⁵ L. Margetić, "Aliquid in contentu et benedictione" istarskih statuta, *Jadranski zbornik*, VIII, 1972, 185-213; isti, *Historica et Adriatica*, Trieste 1983, 79 i d. Za Siciliju i ostala talijanska pravna područja vidi A. Pertile, *Storia del diritto italiano*, vol. IV *Storia del diritto privato*, 2. izd., Torino 1893, 104 i d.

²⁶ L. Margetić, Neka pitanja starijega mletačkog porodičnog prava, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 9, 1988, 107-116; isti, *Il diritto u: Storia di Venezia*, I, Roma 1992, 677-692.

²⁷ Vidi L. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo, Stvarna prava*, Zagreb, Rijeka, Čakovec 1983, 3-10; isti, *Rijeka Vinodol, Istra, Rijeka 1990*, 157-174 (Obvezno pravo hrvatske države narodnih vladara). O starom hrvatskom obiteljskom i nasljednom pravu pripremljen je rukopis, za kojeg se traži izdavač.

²⁸ O tome vidi npr. L. Margetić, Neka pitanja iz naše ranije povijesti i rimsko pravo, *ZRPS XVI*, 1979, 69-77; isti, Naše najstarije oporuke i rimsko-bizantsko pravo, *ZRPS XXXI*, 1981, 424-436; isti, O dalmatinskim servima, *Rad HAZU* 459, 1991, 59-103.

mletačkog prava (npr. u službi egzaminatora).²⁹ Zbog toga je za istraživanje starijeg hrvatskog prava vrlo izgledno (oprezno) korištenje predstatutarnog (a s još više opreza statutarnog) prava dalmatinskih gradova.³⁰

Iz kasnijih vrela (Poljički statut, Vransko običajno pravo, Novigradski zbornik i isprave iz hrvatskog područja u užem smislu riječi) može se naići na kakvo zdravo zrnce koje bi, možda, moglo upućivati na staro hrvatsko pravo, dakako ne ono posve hipotetsko iz vremena "dok su Hrvati još živjeli u Zakarpaću", nego mnogo restriktivnije, tj. pravo hrvatske države u smislu Kolanovičevih raščlamba.

Pri tome se uvijek postavlja pitanje iz kojeg vremena potječe neki pravni običaj. Najčešće je to običaj iz nekog razmjerno vremenski ne suviše udaljenog razdoblja. Pojam pravnog običaja nešto je drugačiji nego što se danas razumijeva pod tim. Često je bilo dovoljno da neki organ prihvati samo jedan jedini put neku normu, da se ona prizna kao običaj. Zato su narodni skupovi, odobravajući neki novi doprinos, izričito isticali da se time ne stvara običaj, već da je ubiranje novog doprinosa ograničeno na samo jednokratnu primjenu, ali to je često bilo izigrano. Pri tome ne znam kako svečane i uvjerljive izjave o prastarom pravnom običaju često ne vrijede baš ništa. Tako npr. u već citiranoj odredbi gradskog vijeća Rijeke iz 1458. god. žestoko se napadaju svi oni koji "lajući poput pasa" tvrde "apsurdno i nepravedno" da u Rijeci ne postoji puna oporučna sloboda. Naprotiv, nastavlja se:

consuetudo, lex et ordo dicte Terre Fluminis, iam tanto tempore observate (...) quod memoria hominis non est da svatko, osim veleizdajnika i razbojnika može o nekretninama i pokretninama oporučiti

*ad libitum sue voluntatis absque alicuius contradictione.*³¹

Koliko je vremena prošlo otkako se u Rijeci ne pamti da je uvedena ta *consuetudo*? Ako su Riječani još 1399. god. imali pravni položaj podložnika, koji su živjeli na području koje je bilo u vlasništvu (ranije) Devinskih knezova odnosno (kasnije) Walseeovaca, onda se vidi kolika je vrijednost takvih izjava o prдавnom pravnom običaju. Riječani su bili nasljedni zakupci, kmetovi, koji su tek u XV. st. dobili od Walseeovaca oslobođenje od plaćanja tipično feudalnih podavanja na zemlju.

²⁹ O tome L. Margetić, Funkcija i porijeklo službe egzaminatora u srednjovjekovnim komunama Hrvatskog primorja i Dalmacije, *Starine*, 55, 1971, 191-210.

³⁰ Vidi npr. L. Margetić, Bizantsko bračno imovinsko pravo u svjetlu Novele Lava Mudroga (s osobitim obzirom na razvoj bračnoga imovinskog prava u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama, Zbornik radova Vizantološkog instituta XVII, Beograd 1978, 19-50, osobito bilj. 69 (na str. 33-35) i str. 45-47; isti, Preferiranje djeteta po krčkom, rapskom i drugim primorskim statutima, *Vjesnik Histo-rijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, XVIII, 1973, 215-247, osobito zaključci 245-246.

³¹ Vidi bilj. 24.

Kolanović je objavio važnu, dosad neobjavljenu ispravu od 6. V. 1376.³² u kojoj se spominje hrvatsko običajno pravo. U toj ispravi Karlo Drački razlikuje *consuetudines Crohacie* od *consuetudines Regni Sicilie*. Po hrvatskom običajnom pravu postoje, nastavlja Karlo, drukčiji rokovi u sudskom postupku i, osim toga, dok traje spor tužitelj se ne uvodi u privremeni posjed tuženikovih nekretnina. Sicilijanski postupak, o kojem je riječ u ovoj ispravi, lako je prepoznati. To je tzv. rimsko-kanonski postupak, što ga je u Siciliju uveo car Fridrik II. početkom XIII. stoljeća. Njegova je značajka, uz ostalo, i *possessio rei servandae causa*. Hrvatsko običajno pravo, koje su Karlovim izaslanicima priopćili hrvatski *antiquiores homines* koji su *magis experti in sciendo consuetudines*, nije priznavalo postupovnu instituciju privremenog uvođenja u posjed *rei servandae causa*, a kontamacija se nije proglašavala nakon što tuženi nije došao na ročište nakon dva sudska poziva. Iz toga slijedi da je hrvatski postupak bio donekle sličan onom langobardsko-franačkom, a različit i od langobardskog s jedne i rimsko-kanonskog postupka s druge strane. Ovdje, dakako, ne možemo ući u detalje, jer bi to zahtijevalo monografsku obradu. Ali, već i iz razlikovanja stečenih i nasljednih nekretnina vidi se da je riječ o razmijerno novijem hrvatskom pravnom sustavu, o kojem smo više raspravljali na drugom mjestu.³³

Nadalje, posve je sigurno da se u odnosu vlasnik - nasljedni zakupnik ne može pronaći prastaro hrvatsko običajno pravo usporedbom Poljičkog statuta i ostalih zbornika.³⁴ Prema Poljičkom statutu kmetić koji odlazi od vlasnika zemlje nema pravo odnijeti ne samo poboljšice (npr. odnijeti drvenu građu kuće i nastamba koje je sagradio), nego čak ni pokretnine, već mora sve ostaviti "u dvoru svome", pozvati vlasnika-zakupodavca i izjaviti mu: "Gospodine, to je sve božje i tvoje, voljan ča ostaviti, voljan ne ostaviti", drugim riječima čak se ni kokoš ne smatra vlasništvom kmeta. U Šibeniku je reformacijom iz 1395. god.³⁵ propisano da polovica kmetove stečene imovine u slučaju njegova odlaska pripada gospodararu. Prema Novigradskom zborniku kmet i vlasnik zemlje čak sklapaju neku vrstu socijetetnog odnosa, sličnog nekim drugim pravnim područjima.³⁶

³² Kolanović, n. dj. (bilj. 7), 95-97.

³³ L. Margetić, Neki pravni problemi u vezi s dopisom podbana Mihajla Živkovića od 5. XI. 1459. ZH XXIII-XXIV, 1970-1971, 265-286. Napominjemo da smo problematiku bizantskog prvokupa koja je dotaknuta u tom radu (str. 282-283) kasnije mnogo temeljitije obradili u našem radu Bizantsko pravo prvokupa i otkupa i njegov utjecaj na hrvatsko pravo, *Starine*, 59, 1984, 1-41.

³⁴ Glavne odredbe s komentarom i literaturom o tim vrelima vidi u Margetić-Apostolova, n. dj. (bilj. 23), 162 i d. (Poljički statut), 167 i d. (Vransko običajno pravo), 169 i d. (Liga zadarskog komitata), 184 i d. (Liga ninskog kotara), 204 i d. (Novigradski zbornik).

³⁵ Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika (Volumen statutorum, legum et reformationum civitatis Sibenici), Šibenik 1982, 116 (Lib. ref. LXXXI).

³⁶ Podrobnije u Margetić, n. dj. (bilj. 27), 95-105.

Poticajne su i Kolanovićeve zaključne rečenice:

"Konačno, postojanju triju, uvjetno rečeno 'pravnih sustava' (ugarsko pravo u Slavoniji, hrvatsko običajno pravo na području južno od Gvozda i statutarno pravo komunalnih društava) odgovara i trima 'tipovima' srednjovjekovnih društava na tlu Hrvatske sa specifičnostima njihova gospodarskodruštvenog razvoja. Unatoč specifičnostima takvog razvoja ne smije se, ipak, previdjeti i međututjecaj tih 'pravnih sustava' koji se u konačnici zasniva i na razmjerno jedinstvenom društveno-političkom razvoju hrvatskih zemalja."³⁷

O važnosti pravnih sustava u hrvatskom priobalju (Istra, Kvarner, Dalmacija) već je bilo riječi.³⁸ Što se pak tiče Slavonije (u srednjovjekovnom smislu, tj. od Sutle do Požeške kotline i od Drave do Gvozda) te Kolanovićeve riječi dobar su i neophodan korektiv njegovoj tvrdnji da je u Slavoniji bilo na snazi ugarsko običajno pravo.³⁹ O tome smo podrobnije pisali na drugom mjestu i pokazali da se slavonsko pravo uvelike razlikuje od ugarskog prava (i za to dali nekoliko primjera).⁴⁰ Pokušali smo, nadalje, dokazati da općeprihvaćena teza da je pravo zagrebačkog Gradeca nastalo prvenstveno pod utjecajem ugarskog prava vrlo dvojbeno⁴¹ te da utjecaj iz dalmatinske sredine ne treba nipošto podcijenivati. Osim toga, pokušali smo dokazati da u međusobnom odnosu Ugarska-Slavonija valja uzeti u obzir i smjer razvoja koji vodi iz Slavonije prema Ugarskoj.⁴²

Konačno, još nešto. Treba razlikovati staro hrvatsko pravo hrvatske države narodnih vladara od *consuetudines Croatorum*, tj. pravnih običaja Hrvata za koje Novigradski zbornik kaže da se primjenjuju "*nel paese di Croacia, cominciando da Tnina fin a Nona*", tj. u hrvatskoj zemlji od Knina do Nina. Ovdje je riječ o hrvatskom običajnom pravu (*le consuetudini*) u užem smislu riječi, koje je obuhvaćalo jezgru stare hrvatske države, uključujući i okolicu Zadra i Šibenika. To hrvatsko običajno pravo ima lokalni značaj i usporedivo je s pravom u Vinodolu, Krku i Poljicima. Naprotiv, hrvatsko pravo hrvatske države narodnih vladara obuhvaćalo je područje cjelokupne hrvatske države, tj. od Labina do rijeke Cetine, na sjever do Gvozda, a na istoku je obuhvaćalo i dobar dio današnje Bosne. Srednjovjekovna Slavonija bila je prema vijestima Konstantina Porfirogeneta u nekoj vrsti "konfederacije" s dalmatinskom Hrvatskom,⁴³ pa odatle potječe djelomično i razlika njezi-

³⁷ Kolanović, n. dj. (bilj. 2), 15.

³⁸ Vidi tekst uz bilj. 30.

³⁹ Kolanović, n. dj. (bilj. 2), 92.

⁴⁰ Iločka pravna knjiga, objavljeno u ZPFZ, 44, 1994.

⁴¹ L. Margetić, Bilješke o starijoj povijesti Zagreba, HZ XXXIX, 1986, 243-252, osobito 247-248 (usporedba Zlatne bule iz 1242. god. s Bečkim privilegijem iz 1221. god.) i 248-250 (usporedba s privilegijem izdanim Pešti 1244. god.).

⁴² L. Margetić, Neka pitanja u svezi sa Zlatnom bulom Bele IV. (1242.), Zagrebački Gradec 1242-1850, 61-73, osobito 63-67 (o povezanosti sudskog postupka Gradeca i dalmatinskih gradova).

⁴³ L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik Historijskog zavoda Jugoslaven-

nog pravnog sustava od ugarskoga. U pojedinosti ovdje ne možemo ulaziti.

3. Manje je poticajan rad J. Barbarića. U povodu raščlambe nekih odredaba Vinodolskoga zakona (dalje: VZ) autor postavlja tezu "da su glavna pravna načela koja se naziru u VZ sveopća baština čovječanstva, no obojena posebnostima življa na ovim prostorima".⁴⁴ Tu sveopću baštinu čovječanstva nalazi autor u povodu proučavanja nasljednog prava u Bibliji, u rimskom pravu i u običajnim pravima pojedinih naroda.⁴⁵

Teza o sveopćoj baštini čovječanstva nije plodna za daljnju diskusiju jer je neodređena, a nije prihvatljiva upravo u nasljednom pravu, gdje autor uz ostalo uspoređuje VZ s rimskim pravom. Pod rimskim pravom se obično razumijeva nekoliko potpuno različitih pravnih sustava (arkaično, klasično, postklasično, Justinijanovo, "opće" rimsko pravo), koji se međusobno duboko razlikuju uz ostalo i u nasljednom pravu. Nije jasno na koji od tih sustava misli autor. Vrlo je dvojbeno da bi hrvatsko nasljedno pravo bilo "specifično, posebice što se tiče nasljedstva u ženskoj lozi".⁴⁶ Ako je po autoru u VZ "nasljedstvo žena dato na volju kneza",⁴⁷ onda ona nema pravni zahtjev (i čvrsto pravo),

ske akademije, vol. 8, Zagreb 1971, 26-29. Odlazak dijela dalmatinskih Hrvata na sjever u današnju sjeverozapadnu Bosnu i srednjovjekovnu Slavoniju (od Sutle do Požeške kotline) u našoj se historiografiji rado povezuje s kraljem Tomislavom (prva polovica X. stoljeća), ali za to nema potvrde u vrelima. Čini nam se izglednijim da je do toga došlo ranije. Usp. L. Margetić, Još o vijestima Konstantina Porfirogeneta o dolasku Hrvata, u tisku u Zborniku Zavoda za povijesne znanosti HAZU, Zadar, broj 36, 1994, u kojem se diskutiraju teze izvrsnog rada M. Lončara (Diadora, 14, 1992, 375-448).

⁴⁴ Barbarić, n. dj. (bilj. 8), 115.

⁴⁵ N. dj., 109.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ N. dj., 107. Po autoru je "bit nasljednog prava *secundum consuetudinem Croatorum* u tome što je ono plemensko i rodovsko, a pleme i rod uzeti su ovdje u jednom širem, odnosno u smislu nekog gospodara koji ima, ne stvarno vlasništvo nad nekretninama, nego njima raspolaže *secundum consuetudinem* u slučaju kad bi one trebale promijeniti vlasnika ili postati ošasno dobro" (str. 109). Priznajemo da nam ove tvrdnje nisu jasne. Autor navodi da "sustav plemenskog prava na neku vrstu vlasništva nije razrađen u Vinodolskom zakonu", pa očito u želji da ga dokaže na drugim vrelima, spominje povlasticu izdanu "gostima" Čiča 1293. god. po kojoj član općine Čiče ima pravo potpuno slobodnog raspolaganja svojom imovinom ako je umro bez baštinika (*sine heredis solacio* - iz cjelokupnog teksta proizlazi da je ovdje heres sin ili unuk po sinu). Ni to ni iduće vrelo što ga autor navodi (povlastica Omišu iz 1315. god.) nemaju nikakve veze s plemenskim i rodovskim nasljednim pravom. A oporuka iz 1348. god. kojom se neke nekretnine ostavljaju franjevcima sadrži zanimljivu klauzulu da njezine odredbe ostaju na snazi unatoč tome što se te odredbe protive hrvatskim običajima (*nec obstante consuetudine aliqua Croatorum*). Iz toga slijedi da pravni običaj Hrvata ima samo supsidijarnu valjanost, naime, da se on primjenjuje samo ako se s time slažu vlasnici nekretnina. Dakle, riječ je o tzv. dispozitivnim pravnim propisima. Autor navodi i presudu iz 1379. god. po kojoj je sud županije Luka nekom Jordanu i njegovim blizim rođacima priznao pravo na posjede koje je kralj Ludovik I. dodijelio 1350. god. njihovom djedu Franji Stjepanu, zato što je on (Franjo Stjepan) umro bez baštinika (*sine prole et potissime masculina decedencium*). Ako se malo podrobnije promotri ta presuda, primjećuje se da Ludovik I. sigurno nije poštivao hrvatsko pravo. Naime, on je ustvrdio samo to da je Franjo Stjepan umro bez muškog potomstva, a ne uzima u obzir muške rodake Franje Stjepana povezane muškom linijom (npr. braće,

već ovisi o milosti kneza. To što "nijedna (...) žena ne može ostati neopremljena"⁴⁸ i po samom autoru nije "nasljedstvo u smislu Vinodolskog zakona". Mnogo je bliže ispravnom shvaćanju Kolanović koji tvrdi da prema ispravi iz 1292. god. u ranije vrijeme u Šibeniku "žene nisu imale pravo na baštinu" i dodaje da je to "opća značajka hrvatskog običajnog prava".⁴⁹

Autor se ne slaže s Mažuranićem po kojem su kazne za krađu u VZ bile vrlo blage i nudi kao argument za svoju tvrdnju kazne za krađe na štetu kneza itd. jer da je kradljivac u takvim slučajevima "morao dati od 3 do 6 volova za ukradenu stvar".⁵⁰ Mažuranić ipak ima pravo. Od bezbroj primjera dovoljno je kao primjer iz vremena bliskog VZ navesti Mletke. Do 1232. god. za krađu do 1 libre tata se bičevalo i žigosalo, a u ponovljenom slučaju gubio je oba oka. Tiepolov statut iz 1232. blaži je, ali se ipak do 1 libre tata bičevalo, a za krađe od 5 do 10 libara tat je gubio "samo" jedno oko.⁵¹

Autoru se često osvećuje što ne uzima u obzir dosad postignute rezultate u znanosti. Tako prilikom navođenja sadržaja odluke (*bannum*) rapskoga kneza od 5. XII. 1234.⁵² autor na više mjesta pogrešno objašnjava pojedinu odredbu, jer nije uzео u obzir dosad

stričeva, nećaka itd. itd.). Naime, nemoguće je zamisliti da bi Franjo Stjepan bio bez ikakvih bližih i daljih muških rođaka. Ali, to je ovdje manje važno. Odlučujuće je samo to da se iz spomenute presude ne vidi ni rodovsko ni plemensko pravo, već najobičnije srednjovjekovno nasljedno pravo. - Ne vidimo nadalje vezu isprava iz 1361, 1451. i 1435. koje spominje Barbarić (str. 108) s pitanjem sadržaja nasljednog prava *secundum consuetudinem Croatorum*. Naprotiv, o sadržaju pravnog običaja Hrvatskoga kraljevstva (*consuetudo regni Croatiae*) saznajemo ponešto iz isprave od 10. I. 1435. koju je donio sudbeni stol u Kninu. Spomenuto je dana taj sud potvrdno odgovorio na upit zastupnika Nikole Frankapana, je li njegov otac Nikola smio svome sinu, sinovljevoj ženi ili bilo kome trajno otuđiti komitat Bužane, što mu ga je založio kralj Žigmund. Iz odgovora je vidljivo da je tadašnji hrvatski pravni običaj bio u skladu s ugarskim pravom, nešto kasnije popisanim u Werböczyevom Tripartitu. Naime, i prema ugarskom pravu nekretnine primljene u zalog smatrale su se stečenim dobrima (*bona acquisita*), tj. pokretninama u pravnom smislu riječi pa je s njima stjecatelj slobodno raspolagao. Dodajmo da su hrvatsko i ugarsko pravo smatrali založena dobra dobrima u privremenom vlasništvu, u skladu s pravnim shvaćanjima koja su se pojavila još u postklasičnom rimskom pravu, što je kasnije uglavnom prihvaćeno u srednjoeuropskom pravu. Klasičnom je rimskom i modernom shvaćanju "privremeno vlasništvo" *contradictio in adjecto*. Dakako da je "trajni" vlasnik nekretnine dane u "privremeno" vlasništvo, tj. u zakup, mogao iskupiti nekretninu koju je založio vraćanjem pozajmljenog iznosa novca, tako da se pod otuđivanjem nekretnine, primljene u zalog, radilo u biti o pravu iskorištavanja te nekretnine do povratka zajma. Ukratko, hrvatsko pravo prema ispravi iz 1435. god. odgovara tadašnjem stupnju pravnog razvitka u Hrvatskoj i nema nikakve veze s rodovskim i plemenskim pravom. Riječ je o pravnim načelima i institutima koji su u raznim pojavnim oblicima bili poznati posvuda u Europi.

⁴⁸ N. dj. 108-109.

⁴⁹ Kolanović, n. dj. (bilj. 7), 89.

⁵⁰ Barbarić, n. dj. (bilj. 8), 101.

⁵¹ Margetić, *Il diritto* (bilj. 26), 691.

⁵² Barbarić, n. dj. (bilj. 8), 111-112.

sprovedene raščlambe.⁵³

Isto vrijedi i za odluke Slavenskog sabora iz 1273. god.⁵⁴ o kojima "se u pravnoj znanosti ne vodi dovoljno računa".

Da je autor uzeo u obzir raščlambe Dabinovića iz 1945. god. ili naš prijevod s komentarom, ne bi mu se dogodilo da na više mjesta pogrešno interpretira odluke toga Sabora.⁵⁵

Unatoč ovim primjedbama, Barbarićev rad smatramo korisnim kao poziv na diskusiju. Znanost napreduje diskusijom, a bez nje stagnira. Bilo bi vrlo korisno da se diskusija o starom hrvatskom pravu i dalje nastavi.

⁵³ Na sadržaj te doista važne odluke osvrnuli smo se više puta, npr. L. Margetić, Iz starije pravne povijesti Raba, Rapski zbornik, Zagreb 1987, 209–210; isti, Osnove obveznog prava na kvarnerskom području u srednjem vijeku, Rad JAZU, 445, Zagreb 1989, 132; isti, Prijelaz od božjeg suda na torturu prema neobjavljenoj rapskoj ispravi iz 1281, *Vjesnik Historijskog arhiva Rijeka*, 32, 1990, 105, 107. Tako npr. Barbarić, n. dj. (bilj. 8), 112, objašnjava jednu odredbu te odluke ovako: "ako netko bude ubijen, a osumnjičeni bude nijekao i nitko dvobojem ne bi htio dokazati smrt dotičnoga čovjeka, općina će staviti osumnjičene na kušnju itd." Riječ je zapravo o ovome: osumnjičeni za ubojstvo imao je pravo dokazivati svoju nevinost dvobojem, a ako se nije mogao naći netko tko bi u povodu optužbe prihvatio izazov u dvoboju, općina je priskakala u pomoć i odredila borca (*bellator*) koji bi nastupio u dvoboju. O tome je pisao i U. Inchiostri, *Il comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV*, Archivio storico per la Dalmazia, god. V, vol. X, 1930. Barbarić je usto imao priliku upozoriti na jedan naš *lapsus calami*. U radu iz starije pravne povijesti Raba, n. dj., 209 pogrešno smo tvrdili da u kazni od 100 perpera koju plaća ubojica dvije (umjesto jedne) trećine pripadaju knezu.

⁵⁴ Barbarić, n. dj. (bilj. 8), 113, 114. Barbarić taj sabor naziva jedanput ispravno Slavonski, a dva puta pogrešno Hrvatski. Za 1273. god. to je anakronizam. Vjerojatno je riječ o *lapsus calami*.

⁵⁵ Vidi A. Dabinović, Kako je došlo do otvorenja Slavenskog sabora god. 1273, *Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva*, XI, 1945, 93–120. Mi smo se na taj sabor u našim radovima više puta osvrnuli, npr. u radu navedenom u bilj. 23. Evo dva primjera netočnog tumačenja te odluke. Prvu odredbu interpretira Barbarić ovako: "Nijedan tužitelj ne smije uzeti za svjedoka svoga pristava, krvnog srodnika, rođake, slugu ili župnika". Odredba zapravo glasi: "nijedan tužitelj ne može uzeti za svjedočanstvo kao pristava svoga rođaka itd." Ali, nije nemoguće da je prilikom tiskanja ispala riječ "kao". Jednu od zadnjih odredaba Barbarić tumači: "Sakupljači daće sedam dinara i kazna za odbijanje vojne službe dobit će polovicu skupljene svote". Odredba želi reći nešto drugo. Naime, u prethodnoj odredbi utvrđuje se kolika je "zalaznina" (*descensus*) sabirača kunovine (1 ovca, 6 kosići, 1 guska itd.) pa se onda u nastavku određuje da sabirači daće od sedam dinara i vojne takse imaju pravo "samo na polovicu spomenute zalaznine".

Riassunto

LE CONSUETUDINI CROATE

L'autore indaga sul termine consuetudine nella lingua croata medievale e sulle difficoltà nel stabilire la vecchia consuetudine croata a causa del suo continuo adattamento ai cambiamenti della realtà sociale nel corso del tempo. Come esempio del profondo cambiamento delle consuetudini l'autore prende in esame una norma tratta dalla Legge del Vinodol (1288) paragonandola alla Legge di Tersatto (1640), ed arriva alla conclusione che è estremamente difficile trarre delle conclusioni dalle compilazioni giuridiche del secolo XIII e dei secoli successivi (La Legge del Vinodol, lo Statuto di Poljica) sulle antiche consuetudini croate ai tempi quando essi "vivevano a nord dei Carpazi" (Barada). Migliori sono le prospettive per la ricostruzione delle consuetudini croate dello Stato nazionale croato, soprattutto in base alle fonti esistenti che, nonostante molte difficoltà (la loro scarsità, il problema dell'autenticità ecc.), offrono una certa possibilità in questo campo.

L'autore inoltre indaga sulle ragioni dell'indubbio legame tra il diritto croato, slavonico e dalmato medievale.